

De afrekening van paars met het christelijk erfgoed*

Het kabinet-Kok heeft de discussie over de zondagsrust tot speerpunt gemaakt van een beleid waarbij het gestalte wil geven aan het moderne, eigentijdse levensgevoel, vrij van de machtspositie van het CDA. In de gedachtenwisseling over de Winkeltijdenwet en de Arbeidstijdenwet heeft het kabinet voorkeur getoond voor een neutrale overheid. Het optreden van kerkelijke zijde op voornoemde terreinen en de actie tegen de 24-uurseconomie maken duidelijk dat de rol van de kerken op maatschappelijk terrein onder 'paars' lijkt te zijn toegenomen.

Het in augustus 1994 gevormde 'paarse' kabinet-Kok dat steunt op de PvdA, de VVD en D66 is het eerste kabinet sinds 1918 waarin geen bewindslieden van christendemocratische signatuur zitting hebben. Met name bij D66 leefde de wens om met dit kabinet een regeerperiode te creëren waarin begonnen kon worden een einde te maken aan het 'christelijke' stempel dat het CDA nog steeds op de Nederlandse samenleving drukte. Bij de VVD en de PvdA was dit niet een duidelijk expliciet doel. Nu de regeerperiode van het kabinet-Kok er bijna opzit is het tijd om eens na te gaan of paars een begin heeft gemaakt met een 'afrekening met

Dr. H. van Spanning

het christelijk erfgoed'. In hoeverre is er afgerekend? En: wat was het profiel in dezen van de drie verschillende partijen?

ONDANKS de vaak scherpe toon is het opvallend dat het 'paarse' kabinet-Kok voorzichtig is omgegaan met christelijke symbolen. Dit kwam tot uiting in het behoud van de bede in de Troonrede; het deelnemen van leden van het kabinet aan de oecumenische kerkdienst in Den Haag aan het begin van het parlementaire jaar en het met succes opkomen

* Dit is een bewerking van de lezing 'Ontwikkelingen in de relatie tussen kerk en overheid tijdens het "paarse" kabinet-Kok', gehouden op de CHU-Reünie d.d. 1 november 1997 te Apeldoorn).

van minister Zalm voor het behoud van het randschrift "God zij met ons" op de toekomstige Europese munt.¹ Het beeld wordt anders wanneer geanalyseerd wordt in hoeverre paars bereid is geweest om elementen in onze cultuur die oorspronkelijk nauw samenhangen met de grote invloed van het christendom actief te beschermen. Het gaat dan om elementen die zonder christelijke invloed nooit deel uitmaken zouden hebben van de Nederlandse samenleving. Te denken valt aan de mogelijkheid van levensbeschouwelijk geïnspireerd particulier initiatief door de overheid financieel ondersteund. Niet alleen ruimte biedend aan christelijke organisaties, maar ook aan bijvoorbeeld islamitische of humanistische. Een ander voorbeeld is de zondag als vrije dag. De zondag als 'instituut' is ondenkbaar zonder christelijke invloed, maar van waarde voor veel meer mensen dan alleen christenen en als zodanig een kenmerkend element geworden van de westerse cultuur. Tenslotte is het de vraag in hoeverre men bereid is een publieke rol van de kerken te accepteren. Het niet expliciet kiezen voor het beschermen van institutionele elementen die samenhangen met de christelijke traditie – of het opzettelijk proberen die weg te poetsen – heeft een aantal gevolgen. Ten eerste leidt het tot cultuurrelativisme: de uitgangspunten voor beoordeling van bepaalde ontwikkelingen staan niet vast, maar zijn vloeibaar. Voor elke preferentie is wel iets te zeggen, men kan zich bij elke opvatting iets voorstellen. De christelijke traditie wordt niet ingeruild voor een ander fundament. De noodzaak van een fundament in een traditie wordt zelfs ontkend. Cultuurrelativisme en pragmatisme liggen heel dicht bij elkaar. Zo merkte minister Borst in een televisie-

uitzending op zich te kunnen voorstellen dat een vrouw uit een buitenlandse cultuur in een noodsituatie kan komen als zij voor de derde of de vierde keer een meisje krijgt en, als haar huwelijk daarbij op het spel komt te staan, vraagt om een einde te maken aan haar zwangerschap. CDA-Kamerlid dr. A. Lansink betoogde dat de minister hier kennelijk discriminatie van vrouwen en meisjes ook in transculturele zin toelaat. Bovendien achtte hij het door haar gegeven voorbeeld strijdig met de wet omdat het geslacht van de ongeboren vrucht niet behoort tot de indicatiestelling die abortus kan rechtvaardigen. Minister Borst meende dat de vraag wat er moet gebeuren bij botsende culturen in een bredere context aan de orde dient te komen. We moeten ons volgens de minister echter wel driemaal bedenken voor we in onze multiculturele samenleving bepaalde regels zo maar aan iedereen opleggen.²

Ten tweede leidt het cultuurrelativisme tot een afnemende bereidheid om geloof een betekenisvolle rol in het publieke domein te gunnen. Geloof wordt steeds meer tot een privé-zaak bestempeld. Ten derde leidt het tot een afbrokkeling van door de overheid met wetgeving gesteunde instituties.

In dit artikel kunnen niet alle relevante discussies uit de afgelopen vier jaar bij de kop worden gepakt. Het gaat om een analyse die verkennend is en belangrijke tendenzen laat zien. Er wordt om te beginnen uitvoerig aandacht besteed aan de nu – dankzij de actie van de kerken zeer actuele – discussie over de Winkeltijdenwet en de Arbeids-tijdenwet. Opvallend was dat bij de parlementaire behandeling van beide onderwerpen de vraag naar de zondagsrust een centrale plaats kreeg. Toen kwamen de opvattingen van de paarse

partijen en het CDA duidelijk aan de oppervlakte. Vervolgens wordt geanalyseerd hoe de krachtenvelden in de verschillende paarse partijen eruit zien.

De politieke discussie over de zondagsrust

De Winkeltijdenwet

De Winkeltijdenwet werd in de media en in de partijpolitieke discussie veelal gezien als typerend voor de cultuur van 'paars'. De macht van het CDA zou hier zichtbaar worden neergehaald. Uitgaande van het beginsel dat winkels in beginsel op zondag gesloten zijn werd, volgens het oorspronkelijk wetsvoorstel, aan gemeenten de mogelijkheid geboden zelf te kiezen op welke van de 52 zondagen in het jaar men open wilde zijn. Het kabinet was van oordeel dat er in de huidige economische en sociaal-culturele ontwikkeling bij de consument een toenemende behoefte bestaat om op verschillende tijdstippen inkopen te kunnen doen. De ondernemer moet, volgens het kabinet, gelegenheid worden geboden op die behoefte in te spelen.

Het CDA heeft op twee punten fundamentele kritiek geleverd op dit voorstel. Zijn woordvoerder, drs. M. Smits, wees er op dat in veel gevallen de bestaande mogelijkheid tot openstelling gedurende acht zondagen per jaar nog niet volledig wordt benut. Een ruimere openstelling op een doordeweekse dag was voor de CDA-fractie bespreekbaar. Verdere openstelling op zondag achtte het CDA echter ongewenst. In dit verband beklemtoonde de fractie het bijzondere karakter van de zondag als gemeenschappelijke dag die voor het sociaal-maatschappelijk leven een essentiële rol vervult en voor velen ook een religieuze betekenis heeft.

Het CDA acht het een taak van de centrale overheid om hier regelend op te treden. Wanneer de zondagsopenstelling wordt overgelaten aan de gemeenten kan dit tot een ongebreidelde beleidsconcurrentie leiden. De overheid behoort in dit geval een klimaat te waarborgen waarin niet de allerhoogste prioriteit aan de consumptie toekomt.³ Het wetsvoorstel inzake de Winkeltijden kreeg krachtig steun van de VVD en D66. Het 'paarse eenheidsfront' toonde echter een belangrijke scheur. De PvdA-fractie kwam, na interne discussie, tot een veel genuanceerder standpunt. Haar woordvoester, mevrouw M.M. van Zuylen, meende dat meer rekening moest worden gehouden met de behoefte van velen aan een rustpunt in de week en was van oordeel dat de overheid hierin een taak diende te houden. Op grond hiervan stelde de PvdA voor om het aantal zondagen dat winkels open kunnen zijn terug te brengen tot maximaal 12 per jaar. Dit amendement werd met steun van het CDA – en tegen de zin van VVD en D66 – aangenomen. Overigens stemde het CDA tegen het wetsvoorstel inzake wijziging van de Winkeltijdenwet.

De Arbeidstijdenwet

Bij de behandeling van de Arbeidstijdenwet zou de PvdA in haar afweging uiteindelijk bij haar coalitiepartners uitkomen. Dit voorstel had ten doel de regelgeving met betrekking tot de arbeidstijden te moderniseren en de flexibiliteit van de arbeidspatronen te vergroten. In een gezamenlijk ingediend amendement deden de VVD en D66 een voorstel om tot nog verdere liberalisatie te komen. Aanvankelijk toonde de PvdA op dit punt reserves. Tijdens het overleg in de Kamer diende de

PvdA echter, met steun van de VVD en D66, een amendement in waarin de werkgever de mogelijkheid krijgt, indien de bedrijfsomstandigheden dit noodzakelijk maken, na overeenstemming met de Ondernemingsraad, zijn werknemers op zondag te laten werken. Het eerder genoemd amendement van VVD en D66 werd ingetrokken.

Het CDA was van oordeel dat deze wet onvoldoende rechtsbescherming biedt aan personen die bezwaar hebben tegen het werken op zondag. De fractie betreurde het dat deze bescherming niet duidelijker in de wet wordt geregeld maar dat een beslissing inzake het werken op zondag wordt overgeheveld naar de Ondernemingsraad. Hierdoor ontstaat een merkwaardige situatie. Hoewel het werken op zondag in de wet als uitzondering wordt gezien, leidt de praktische uitwerking van de Arbeidstijdenwet er toe dat werknemers die bedenkingen hebben tegen het werken op zondag in zekere zin als gewetensbezwaarden worden gezien. Wanneer we de behandeling van de Winkeltijdenwet en de Arbeidstijdenwet bezien vallen twee zaken op. Het kabinet tracht principiële keuzes met betrekking tot de zondagsrust zo veel mogelijk te voorkomen door decentralisatie. In de onderhavige gevallen respectievelijk naar de gemeenten en de Ondernemingsraden. Voorts heeft met name het optreden van de PvdA bij de behandeling van deze voorstellen duidelijk gemaakt dat 'paars' op dit punt niet een gesloten front vormt.

Een ander punt dat de aandacht vraagt betreft de pogingen binnen 'paars' om de vraag naar de zondag als nationale rustdag ter discussie te stellen. Bij de behandeling van de Winkeltijdenwet merkte de D66-woordvoerder mr. J. van Walssem op dat naast de reeds lan-

ger in gang zijnde ontkerkelijking de afgelopen decennia ons land een multiculturele samenleving is geworden. Dat betekent, aldus D66 dat we ook de belangen van die andere mensen die in Nederland wonen in onze overwegingen moeten meenemen.⁴

Tijdens het debat over wijziging van enkele wetten in verband met de erkenning van de vrijheid van levensovertuiging in de Grondwet ging de liberale vice-premier H. Dijkstal nog een stap verder. Bij de bespreking van dit voorstel ontstond een discussie over de betekenis van de Zondagswet. Minister Dijkstal wees er op dat we moesten nadenken over de vraag in hoeverre deze wet nog was toegesneden op een samenleving die er onder andere met de multiculturele samenleving voor de deur op het zo gevoelige terrein van cultuur en godsdienst er zo geheel anders uitziet dan een aantal jaren geleden. "Je kunt je afvragen", aldus Dijkstal, "of je straks in deze multiculturele samenleving naast de Zondagswet ook een vrijdagswet of een zaterdagswet moet hebben".⁵

Paars geen gesloten front

In hoeverre bestaan er tussen de partijen waarop 'paars' steunt – c.q. PvdA, VVD, en D66 – verschillen in hun opvattingen over de relatie tussen kerk en overheid.

De volgende tendenzen zijn zichtbaar.

D66

In de onderzochte periode toont D66 zich de meest anti-clericale partij. Godsdienst wordt sterk als een privé-aangelegenheid gezien. Men is wel bereid hier rekening mee te houden. Binnen D66 bestaat een werkgroep 'Geloof en Politiek handelen' die onder meer een rapport heeft gepubliceerd

over 'Ingrijpen in menselijk leven'. Als partij staat D66 echter uiterst sceptisch tegenover alle vormen van kerkelijke invloed op de politiek. Tegen die achtergrond hebben woordvoerders van D66 de Winkeltijdenwet en de Arbeids-tijdenwet krachtig verdedigd. Een opvallende uiting van het anti-clericalisme bij D66 is de weigering van de Tweede Kamerfractie om periodiek overleg te voeren met het Interkerkelijk Contact in Overheidszaken (CIO).⁶

VVD

Evenals D66 heeft ook de VVD zich een enthousiast voorstander getoond van de Winkeltijdenwet, in zijn oorspronkelijke vorm, en de Arbeids-tijdenwet. Onder de liberale bewindslieden toonde met name minister Dijkstal soms anti-clericale trekken. Naast zijn gememoreerde uitspraken over de Zondagswet herinner ik in dit verband aan zijn kritische opmerkingen over de positie van het bijzonder onderwijs in relatie tot artikel 23 van de Grondwet.⁷ Daar staat tegenover dat de liberale minister van Financiën, drs. G. Zalm, zoals gezegd, met succes krachtig heeft geijverd voor het behoud van het randschrift 'God zij met ons' op de komende Euromunt.

In vergelijking met D66 toont de VVD een meer gematigd anti-clericalisme. Dit kwam onder meer tot uiting in de discussie over de vraag of de VVD opnieuw in haar beginselprogramma moet opnemen dat zij de christelijke waarden voor de samenleving van betekenis acht. VVD-leider mr. drs. F. Bolkestein was hier voorstander van. Dijkstal was tegen. De Partijraad van de VVD heeft in juni 1996 tijdens de bespreking van een door de Teldersstichting opgesteld rapport reserves getoond ten opzichte van het moraliseren in de politiek. Het

verloop van deze discussie binnen de VVD heeft opvallende sporen nagelaten in de uitspraken van VVD-leider Bolkestein over de betekenis van de christelijke waarden voor de West-Europese samenleving.

In een artikel in de Volkskrant van 8 februari 1997 wees hij een toekomstig lidmaatschap van Turkije van de Europese Unie af. Daarbij wees hij er onder meer op dat de Turkse bevolking te arm en te talrijk is. "...de cultuur en vooral de godsdienst zijn te verschillend en de Turkse gemeenschappen in Duitsland en Nederland zullen als een magneet de migratie aanwakkeren".

Vervolgens betoogde Bolkestein, in een op 5 april 1997 voor de VVD-Partijraad in Ede gehouden rede, dat de Europese Unie plaats behoort te bieden aan de landen die de grote formatieve gebeurtenissen van de Europese geschiedenis gemeen hebben. Daaronder verstaat hij het feodalisme, de renaissance, de verlichting en de ontwikkeling van de democratie. Landen als Oekraïne, Rusland en Turkije vallen, aldus de VVD-leider daarbuiten. Deze formulering werd geciteerd door de liberale woordvoerder drs. F.W. Weisglas tijdens een Algemeen Overleg van de Kamercommissie Buitenlandse Zaken.⁸ Het christendom wordt hier niet nadrukkelijk genoemd. Opvallend is echter dat Bolkestein in een rede over het thema Nationalisme en Europa in mei 1997 een andere formulering gebruikte. Als invloeden die de Europese landen gemeen hebben noemde hij: "de latijnse vorm van het christendom, het feodalisme, de renaissance, de verlichting en de ontluikende democratie".⁹ De VVD-leider lijkt in de pers het christendom als pijler van de West-Europese cultuur te noemen en tegenover zijn partijgenoten hierover te zwijgen.

PvdA

De houding van de PvdA in de hier besproken periode toont een zekere wisselwerking tussen een gematigd anticlericale vleugel en een stroming die een meer positieve houding aanneemt in de aan de orde gestelde vraagstukken met betrekking tot de relatie tussen kerk en overheid.

Dit is met name tot uiting gekomen in de verschillende opstelling van de PvdA in de discussie over de Winkeltijdenwet en de Arbeidstijdenwet. In beide gevallen toonde de PvdA-Tweede Kamerfractie een enigermate onvoorspelbaar gedrag. Bij de behandeling van de Arbeidstijdenwet ging men uiteindelijk mee met de coalitiepartners VVD en D66. Bij de Winkeltijdenwet nam de PvdA binnen het kamp van de regeringspartijen een afwijkende positie in. De PvdA-visie werd gesteund door het CDA waardoor een Kamermeerderheid ontstond.

Deze tweeslachtigheid binnen de PvdA is ook zichtbaar in het eerder genoemde debat over de vrijheid van levensovertuiging. In het voorgaande wees ik op uitspraken van minister Dijkstal over de zondagsrust. De betekenis van de Zondagswet was in dit debat ter sprake gebracht door PvdA-woordvoerder dr. J.P. Rehwinkel.

Hij vroeg het kabinet hoe men aankeek tegen de stelling dat voor een groot gedeelte van de Nederlandse gemeenten de Zondagswet een dode regel is geworden die nauwelijks nog wordt toegepast en met name door de organisatie van kermissen, muziekfestivals en andere 'luidruchtige' evenementen wordt overschreden. Hij informeerde of het kabinet bereid was na te gaan in hoeverre het regime van zondagsrust waarvoor wij respect mochten hebben op de-

centraal niveau kan worden vastgesteld. Hij zag redenen om te overwegen de regels van de Zondagswet in die zin te decentraliseren dat gemeenten waar op dit moment voor strikte handhaving van de Zondagswet wordt gekozen zelf dat regime kunnen vaststellen. Zou men daar niet voor kiezen dan moet er, volgens de PvdA-woordvoerder, waar de Zondagswet in zo'n ruime mate wordt overschreden, op zijn minst een ontheffingsmogelijkheid in de wet worden opgenomen.¹⁰

Het betoog van Rehwinkel is mijns inziens typerend voor het binnen de PvdA levend verschil van gevoelen ten aanzien van de zondagsrust. Enerzijds accentueerde hij sterk de betekenis die de PvdA hecht aan de zondagsrust maar tegelijkertijd plaatste hij kritische kanttekeningen bij de Zondagswet en bracht hij het door het kabinet bij sommige principiële kwesties gehanteerde systeem van delegatie ter sprake. Op het punt van de verantwoordelijkheid van de centrale overheid had zijn fractiegenote mevrouw M.M. van Zuylen – zoals we in het voorgaande zagen – in het debat over de Winkeltijdenwet een tegengesteld geluid laten horen.¹¹

Samenvatting en conclusies

In zijn benadering van de bede in de Troonrede, de oecumenische kerkdienst op Prinsjesdag en het ijveren voor het behoud van het randschrift op de Euro toont het 'paarse' kabinet-Kok respect voor hen die zich – ongeacht hun politieke keuze – zowel in hun privé-leven als in hun maatschappelijk optreden geïnspireerd weten door hun godsdienstige overtuiging.

Het kabinet-Kok heeft de discussie over de zondagsrust tot speerpunt gemaakt van een beleid waarbij het gestalte wil geven aan het moderne,

eigentijdse levensgevoel, vrij van de machtspositie van het CDA.

In de gedachtenwisseling over de Winkeltijdenwet en de Arbeidstijdenwet heeft het kabinet voorkeur getoond voor een neutrale overheid. Voor de uitvoering van deze wetten koos het kabinet voor een model van delegatie waardoor de nationale overheid een principiële keuze ontloopt.

Voorts heeft het kabinet het christelijk karakter van de samenleving ter discussie gesteld door bij verschillende gelegenheden direct of indirect te wijzen op de voortschrijding van het multiculturele element hierin.¹²

Van de coalitiepartners in het kabinet-Kok heeft D66 zich de meest anti-clericale partij getoond.¹³ In de VVD heeft tijdens de zittingsperiode van het kabinet-Kok het anti-clericale element gedomineerd. In de PvdA is de worsteling tussen een anti-clericale en een ten opzichte van kerk en godsdienst meer positief ingestelde vleugel het duidelijkst zichtbaar geworden. Het was bij velen de verwachting dat 'paars' met de invloed van het christendom zou afrekenen. Het optreden van kerkelijke zijde op voornoemde terreinen en de actie tegen de 24-uurseconomie maken duidelijk dat de rol van de kerken op maatschappelijk terrein onder 'paars' eerder lijkt te zijn toegenomen.

Tegen deze achtergrond is het van belang dat het CDA in de verdere discussie over thema's waarin de relatie tussen kerk en overheid ter sprake komt duidelijk positie kiest.

In dit verband kan worden opgemerkt dat het CDA, gelet op de in dit artikel besproken onderwerpen, gekozen heeft voor landelijke regels. De overheid dient regels inzake de winkeltijden op zondag te geven. Eenzelfde lijn is door het CDA getrokken in de parlementaire

gedachtenwisseling over de Kwaliteitswet zorginstellingen en de Wet geestelijke verzorging instellingen. Het CDA wil geestelijke verzorging bij voorkeur op wettelijke basis geregeld zien. Het vreest dat zonder wettelijke voorschriften in diverse instellingen de geestelijke verzorging onder druk zal komen te staan en financiële problemen het eerst op deze sector zullen worden afgewenteld.¹⁴ Wettelijke regelingen door de landelijke overheid bieden aan de individuele burger een betere bescherming tegen mogelijke beleidswijzigingen samenhangend met wisselingen in de politieke kleur van gemeentebesturen. De vraag naar de betekenis van het spreken van de kerken voor de overheid kwam onder meer aan de orde in discussies over het asielbeleid en – voornamelijk buiten de Kamer – in de reacties op uitspraken van bisschop Muskens over het armoedevraagstuk in ons land.¹⁵ Sommigen hoopten dat paars met de rol van het christendom zou afrekenen. Soms lijkt het er echter op dat dit kan omslaan in een afrekening van het – kerkelijk georganiseerde – christendom met dit paarse kabinet.

Dr. H. van Spanning is beleidsmedewerker bij de CDA-Tweede Kamerfractie en secretaris van het college van kerkvoogden van de Hervormde gemeente 's Gravenhage

Noten

1. Ten tijde van premier Lubbers sprak de koningin in de Troonrede de wens uit: "...dat Gods zegen op uw werk rust". In de zittingsperiode van het kabinet-Kok heeft zij uitgesproken "... dat velen met mij u wijsheid toewensen en om zegen voor u bidden".
2. *Handelingen Tweede Kamer*, 21-1-97 blz. 3384 en 3389
3. *Handelingen Tweede Kamer*, 23-11-1995, blz. 2302.
4. *Handelingen Tweede Kamer*, 23-11-1995, blz. 2319.
5. *Handelingen Tweede Kamer*, 4-12-1996, blz. 2812.
6. *Jaarverslag Interkerkelijk Contact in Overheidszaken* 1995 blz. 3 en 1996 blz. 4.

7. Zie voor de discussie in de Tweede Kamer over de uitspraken van minister Dijkstra inzake artikel 23 van de grondwet: Interpellatie-Heerma, *Handelingen Tweede Kamer*, 5-12-1995, blz. 2647-2666.
8. *Verslag Algemeen Overleg Algemene Raad*, 24-4-1997, (21.501-02, nr 202, blz. 3)
9. Frits Bolkestein, 'Het is nog te vroeg voor het einde van de nationale staat', in *Trouw* 31-5-1997.
10. *Handelingen Tweede Kamer*, 4 december 1996, blz. 2808.
11. In dit verband is het tevens van belang kennis te nemen van een uitspraak over de zondagsrust van de FNV-voorzitter L. de Waal. In een interview met het *Reformatisch Dagblad* van 31 mei 1997 merkte hij op dat de vakbeweging pal moet staan voor de zondagsrust. Hij betreunde het dat de vakbeweging op dit punt enkele slagen verloren heeft. De zondag behoorde de algemene rustdag te blijven. Dat komt, aldus de FNV-voorzitter, tegemoet aan mensen – ook in onze achterban – die aan de zondag een speciale betekenis hechten.
12. In dit verband kan voorts gewezen worden op het ingetrokken wetsvoorstel van minister Sorgdrager tot wijziging van het conflictrecht inzake echtscheiding. (wetsvoorstel 24709). In dit voorstel werd het onder bepaalde omstandigheden voor Marokkaanse mannen in Nederland mogelijk hun in Marokko achtergebleven echtgenote te verstoten zonder dat duidelijk was gebleken dat de betrokken echtgenote hiermee stilzwijgend had ingestemd of zich er bij had neergelegd. In het verslag merkten diverse fracties op dat dit voorstel strijdig werd geacht met bepalingen inzake gelijke behandeling en een verzwakking inhield van de positie van de vrouw. Essentieel was hier echter naar mijn mening dat voor een specifieke groep Islamitische opvattingen in het Nederlands recht werden geïntroduceerd.
13. Naast de in dit artikel gegeven voorbeelden kan nog het volgende worden vermeld. D66 acht het randschrift 'God zij met ons' uit de tijd. Haar woordvoerder drs. C. Ybema respecteerde de religieuze gevoelens van sommigen met betrekking tot dit randschrift maar meende dat er geen koppeling mocht worden gelegd tussen religieuze beleving en zoiets zakelijks als een betaalmiddel. (Verslag Algemeen Overleg Ecolinraad van 23 april 1997, Tweede Kamer 1996/97 stuk 21.501-07 nr. 191, blz. 4) Het congres van D66 nam een amendement op artikel 168 van haar verkiezingsprogramma aan waarin werd uitgesproken: 'Het in het openbaar beoetenen van cultuur moet ook op zondagochtend mogelijk zijn. Daarom moet het verbod op openbare bijeenkomsten ter vermaak op zondag voor 13.00 uur afgeschaft worden.'
14. CDA-woordvoerder drs. C. Bremmer, *Handelingen Tweede Kamer*, 7-2-'96, blz. 3885/86. Het wetsvoorstel inzake de geestelijke verzorging in zorginstellingen en justitiële inrichtingen werd overigens op 4 november 1997 in de Eerste Kamer verworpen. Het CDA stemde ondanks reserves voor. Op grond van uiteenlopende motieven stemden de fracties van de PvdA – met uitzondering van één lid –, de VVD, SCP en GPV tegen.
15. Zie m.b.t. het asielrecht: PvdA-woordvoerder drs. B. M. Middel, *Handelingen Tweede Kamer*, 7-10-1997, blz. 673. Voorts de rede van mr. J.G. de Hoop Scheffer op het CDA-congres van 27-9-1997; drs. M.J.M. Verhagen, *Handelingen Tweede Kamer*, 7-10-1997, blz. 677; alsook drs. Ank Bijleveld-Schouten, *Handelingen Tweede Kamer*, 9-9-1997, blz. 7266

Ja, ik ondersteun de actie van de kerken tegen de 24-uurseconomie

Naam: _____

Woonplaats: _____

Handtekening _____

Deze oproep sturen naar:
CDA, Sector Vereniging en Communicatie
t.a.v. Carina Hoff
Postbus 30453
2500 GL Den Haag

Deze oproepen worden doorgestuurd naar de initiatiefnemers